

Andrzej Kryński

NIEWYDOLNOŚĆ SYSTEMU SPOŁECZNEGO JAKO PRZYCZYNA UBÓSTWA MATERIALNEGO I KULTUROWEGO

Rok 1989 uważany jest za przełomowy we współczesnej historii Polski. Z jednej strony wprowadzenie nowego ustroju politycznego spowodowało, że kraj nasz włączony został w orbitę globalnych procesów cywilizacyjnych, które zapoczątkowały proces przemian społeczeństwa narodowego w społeczeństwo posttradycyjne, funkcjonujące w globalnym, kosmopolitycznym porządku¹. Oczywiście wpływy kulturowe związane z globalizacją widoczne były dużo wcześniej, jednakże dopiero polityczne otwarcie spowodowało gwałtowne przyspieszenie procesu zmian kulturowych.

Z drugiej strony, reformy gospodarcze rozpoczęte w tym czasie spowodowały przemiany systemu ekonomicznego oraz struktury społecznej, a przede wszystkim wpłynęły na codzienne życie znacznej części Polaków. Tak więc już od pewnego czasu społeczeństwo polskie podlega dwóm jednoczesnym nurtom transformacyjnym, ogólnosiwiatowym przemian kulturowych oraz „lokalnej transformacji społeczno-gospodarczej”².

¹ A. Giddens, *Między lewicą i prawicą. Przyszłość polityki rady*. Wydawnictwo Zysk i Ska, Warszawa 2001, s. 6. Zob. A. Giddens, *Socjologia*, PWN, Warszawa 2004.

² T. Gmerek, (red.), *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, Wolumin, Poznań 2003, s. 25. Zob. T. Gmerek, *Edukacja i procesy stratyfikacji społecznej, czyli - czy można sprawiedliwie skonstruować nierówność*. [w:] B. Śliwerski (red.), *Nowe konteksty (dla) edukacji alternatywnej XXI wieku*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.

Żyjemy w czasach niezwykle interesujących przemian. Ich zakres i tempo dawno już sprawiły, że transformacja społeczna przestała być postrzegana jako niepodważalne dobro. Nie dziwi zatem, że przedmiotem analiz społecznych stało się badanie ujemnych skutków nagłych i radykalnych zmian niszczących tkankę kulturową i osłabiających poczucie społecznej podmiotowości. W chwili obecnej widoczne są wyraźnie negatywne konsekwencje przemian, będące źródłem lęku i zagrożenia. „Współczesna rzeczywistość społeczna, jak pisze M. Szymańska, pełna jest problemów, których nie potrafimy rozwiązać. Nierówności ekonomiczne spowodowały znaczące zróżnicowanie w poziomie życia społeczeństwa, jak również wzmocniły proces jego polaryzacji. Widać to także w dostępie do edukacji, wykształcenia, dostępie do dóbr kultury, a przede wszystkim w zasięgu ubóstwa socjalnego, obejmującego coraz szersze kręgi naszego społeczeństwa.”³

Zmiany systemowe w świecie, w tym także w Polsce, zainicjowane w 1989 roku - oprócz bardzo wielu pozytywnych procesów sprzyjających budowie nowoczesnych, demokratycznych, obywatelskich społeczeństw - spowodowały powstanie wielu trudnych zagadnień, które należy skutecznie rozwiązywać, ograniczać ich zakres i głębokość. Do tych, które nieustannie narastają należą: bezrobocie, ubóstwo, nierówności dochodowe, nierówności w poziomie życia ludzi, grup i społeczeństw. „Trudnym okresem dla młodzieży w tym czasie staje się dojrzewanie biologiczne i intelektualne. Wówczas to młodzież musi dokonywać ważkich wyborów dotyczących dalszego kształcenia, wyboru przyszłego zawodu, budowania planów życiowych. Przez badaczy, w tym przez M. Szymańską okres ten traktowany jest jako jeden z ważniejszych w życiu każdego człowie-

³ M. Szymańska, *Natura i pomiar biedy – wybrane modele badań* [w:] *Pedagogika. Badania, Dyskusje. Otwarcia*, zeszyt 2, pod red. B. Walasek-Jarosz, Oficyna Wydawnicza Staropolskiej Szkoły Wyższej, Kielce 2013, s. 63-64.

ka, wpływających na uzyskiwanie dojrzałości do funkcjonowania w nowych warunkach społeczno-ekonomicznych.”⁴

W dobie postępującej globalizacji skala problemu biedy i nierówności będzie prawdopodobnie coraz większa. Wielu więc badaczy problematyki ubóstwa, analizując to zjawisko zwraca uwagę na fakt, iż zewnętrzne względem jednostki politycznej przyczyny ubóstwa wynikają z niewydolności systemu społecznego⁵. Mogą one być efektem z niesprzyjających warunków ekonomicznych, powiązanych głównie z długotrwałym i obejmującym coraz szersze kręgi społeczne - bezrobociem. Braki kwalifikacji i kompetencji, czyli braki w kapitale ludzkim oraz niewydajność społeczno-kulturowa środowiska, słabość rodziny i rozpad więzi międzyludzkich, dyskryminacja i utrudnienia w dostępie do edukacji, niedostatek systemu opieki socjalnej, tworzą braki w kapitale społecznym. Powstają więc w tak mocno zróżnicowanym społeczeństwie różne problemy społeczne, są one źródłem problemów i nowych kwestii rodzinnych, gdyż to na gruncie rodziny i w jej łonie kiełkują współczesne groźne zagrożenia dla stabilności struktury i jej funkcjonowania.⁶ A marginalizacja społeczna ludzi może pojawiać się nie tylko na skutek braku określonych uprawnień, ale także na skutek braku praktycznych możliwości korzystania z nich⁷. Wskazane czynniki i uwarunkowania mogą decydować o stanie ubóstwa osoby, która nie partycypuje w życiu

⁴ M. Szymańska, *Edukacja do zmian – życie i praca zawodowe we współczesnym świecie*. [w:] *Edukacja dla potrzeb rynku pracy – realia, możliwości, perspektywy*, NWP Piotrków Trybunalski 2011, s. 73-74.

⁵ J. Veit-Wilson, *Dignity not Poverty*. A. Minimum Income standard from the UK, Institute for Public Policy Research, London 1994, [w:] Wilson, *Studying inner – city dislocation: the challenge of public agenda research*, American Sociological, Review nr 50, 1991.

⁶ M. Szymańska, *Rozważania wokół fenomenu współczesnej rodziny*, [w:] *Dezintegracja rodziny*, red. nauk. Ks. J. Siewiora, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Biblios, Tarnów 2013, s. 65.

⁷ R. Dahrendorf, *Nowoczesny konflikt społeczny*, PWN, Warszawa 1993, s. 237.

zbiorowym i zostaje wykluczona ze społecznego uczestnictwa. Według Ryszarda Szarfenberga: „wykluczenie społeczne to dynamiczny i wielowymiarowy proces pełnego odcięcia lub częściowego ograniczenia dostępu do różnych społecznych, gospodarczych, kulturowych i politycznych systemów, które pomagają jednostce w integracji ze społeczeństwem”⁸.

W ogólnym więc rozumieniu, rozróżnianie osób wykluczonych odwołuje się do cech tych osób, zarówno biologicznych, sytuacyjnych, subiektywnych, jak i społecznych. Wykluczenie powoduje wieloaspektowe, powiązane ze sobą skutki, tj. brak możliwości rozwoju i doksztalcania się, znalezienia pracy, gospodarowania własnymi zasobami, ograniczenie kontaktów. Ujawniają się w sposób drastyczny zagrożenia osobiste, które prowadzą do spowolnienia rozwoju społeczno-ekonomicznego, rozwarstwienia społecznego, ubóstwa, bezrobocia i w końcu do bezsilności ludzi, jak pisze M. Szymańska⁹, stają się warstwą ludzi określanych mianem „globalnych przegranych”.

Powyżej przedstawione rozważania podkreślają wagę i rolę kapitału społecznego – bazującego na konkretnym kapitale ludzkim – dla ograniczania i rozwiązywania problemu społecznego ubóstwa oraz budowy dobrobytu społecznego. Tak więc szczególnie dziś istnieje pilna potrzeba wykreowania pożądanego kapitału społecznego i kapitału ludzkiego, wyzwalającego działania kreujące konkurencję i wyższą jakość odrodzeniu więzi lokalnych, wzrost innowacyjności, przedsiębiorczości, zdolności do formułowania programów rozwojowych, wzrost efektywności i zdolności samoorganizacji lokalnych

⁸ R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*. [w:] Kwartalnik PULS, styczeń-marzec 2005, Toruń: ROPS. Zob. Wykład monograficzny dostępny pod adresem: www.ips.uw.edu.pl/szarf w dniu 10.05.2011 r.

⁹ M. Szymańska, „Globalni przegrani”, czyli o przeciwdziałaniu w międzypokoleniowej transmisji nierówności społecznej, [w:] *Społeczny kontekst przemian i potrzeb w edukacji*, pod red. P.P. Barczyk i G. Paprotnej, Mysłowice 2011, s. 35-36.

społeczności¹⁰. Jest to zadanie dla edukacji, która w swej funkcji stanowi jeden z kluczowych czynników wpływających na działanie struktury społecznej.

Kapitał społeczny jest więc rodzajem dobra wspólnego, generowanego w każdym społeczeństwie w mniejszym lub większym zakresie i jako dobro wspólne, w sposób pośredni determinuje dobrobyt społeczny, w którym nie ma miejsca na ubóstwo.

Analizując zjawisko ubóstwa, wielu badaczy zwraca uwagę na fakt, iż to właśnie niewydolność systemu społecznego generuje względem jednostki przyczyny ubóstwa, wyrażone bezradnością i anomią – alienacją, dezorganizacją i zagubieniem osoby. Zjawiska te sprzyjają więc społecznej izolacji oraz dziedziczeniu ubóstwa, a poczucie pustki w życiu ludzi staje się zjawiskiem o coraz szerszej skali, powodując rozregulowanie norm społecznych oraz utratę przynależności do wspólnoty¹¹.

Zagrożenia te przynoszą skutki w postaci traumy, śmierci, choroby i ogromnych strat ekonomicznych. Nie można więc lekceważyć pierwotnych przyczyn tragedii ludzkich, których korzeni należy upatrywać w nierównościach społecznych¹². Jak pisze M. Szymańska, niepokojący jest fakt, że co dziesiąte dziecko w Polsce nie dojada, co czwarte nie ma w mieszkaniu miejsca do pracy i zabawy, a co szóste miejsca do spania. Sytuacja ta wskazuje, że dziecko w tej degradującej go sytuacji odczuwa permanentną niemożność zaspakajania podstawowych potrzeb, a to narusza i sprzyja przecież degra-

¹⁰ T. Madej, A. Danecki, W. Zasadzki, *Pomorze Zachodnie – nowe wyzwania dla polityki regionalnej i lokalnej*, Polityka Gospodarcza nr 1, SGH, Warszawa 1999, s. 103.

¹¹ J. Terpil, *Konsekwencje życiowe bezrobocia*, [w:] *Kwestie społeczne i krytyczne sytuacje u progu lat 90*, red. J. Rysz-Kowalski, Warszawa 199, s. 103.

¹² R. Grocki, *Vademecum zagrożeń*, DW Bellona, Warszawa 2003, s. 37.

dacji norm społecznych i etycznych. Dostrzegł to już św. Tomasz, który stwierdził, że cnota w nędzy się nie urodzi.¹³

Przedstawione rozważania stanowią próbę teoretycznego przybliżenia podejmowanej przez Autora problematyki i zarysowania kierunku prezentacji. Są wstępem do interpretacji ubóstwa dzieci jako problemu społecznego w perspektywie pogłębiających się nierówności społecznych. Według koncepcji Pierre'a Bourdieu i Jeana-Claude'a Passerona, systemy edukacyjne wyrażają i reprodukują system społeczny – z jego specyficznymi dystansami międzygrupowymi, wynikającymi ze zróżnicowania statusów materialnych i zróżnicowania kapitału kulturowego, w jaki wyposażone są jednostki. Tu edukację ujmuje się jako element ogólniejszych procesów reprodukcji społecznej. Tezę tę podkreśla zawarte w dziele motto wynikające z przypowieści głoszącej, że z jaja pelikana wyłania się pelikan podobny do rodzica, o ile oczywiście nadzwyczajny bieg nie zburzy tego procesu¹⁴.

Chociaż ideały równości są tak stare jak sama ludzkość, to w żadnym z dotychczasowych społeczeństw nie istnieje równość absolutna. Niektóre jednostki czy grupy ludzi posiadają o wiele więcej dóbr materialnych, wiedzy, prestiżu i innych społecznie cenionych zasobów.

Wbrew nieustannym deklaracjom i zapewnieniom o „równości” istnieją różnorodne formy nierówności społecznych, które są trwałym elementem życia społecznego w Polsce. Wydaje się nawet, że zjawisko to ciągle przybiera na sile i obserwuje się powiększanie

¹³ M. Szymańska, *Doświadczenie biedy przez dzieci we współczesnej rzeczywistości w kontekście ich podmiotowego rozwoju*, [w:] *Podmiotowość w praktyce edukacyjnej: Konteksty – działania – zagrożenia*, red. nauk. A. Popławska, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok 2009, s. 237-239.

¹⁴ M. J. Szymański, *Edukacja – droga reprodukcji czy emancypacja człowieka*. [w:] M. J. Szymański *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji i Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, 2004, s. 67.

rozmaitych źródeł nierówności. Występują one w każdym społeczeństwie i są niejako warunkowane wielowiekową działalnością ludzką czy również są wynikiem naturalnego prawa i walki o kształt swojej egzystencji¹⁵. Stanowią źródło napięć społecznych, ale są też istotną i dynamizującą przyczyną zmian i reform społecznych, ruchów, rewolucji, które są wreszcie poważnym wyzwaniem tak dla autorów, jak i odbiorców zmiany.

Wyniki badań zrealizowanych w latach 70 XX wieku we Włoszech przez Roberta Putmana pokazały, że implementacja reform jest procesem długotrwałym i czasochłonnym, że jest uzależniona w znacznej mierze od efektywności działania i instytucji społecznych. Wiadomo, że współczesny świat ulega żywiołowym i dynamicznym przeobrażeniom, a dokonujące się zmiany stawiają nowe wymagania przed jednostkami, społecznościami lokalnymi i wspólnotą międzynarodową¹⁶.

W celu wyjaśnienia fenomenu nierówności i ich uwarunkowań warto prześledzić także rozumienie tego pojęcia przez badacza teorii stratyfikacji Anthony'ego Giddensa.

W jego rozumieniu pojęcie „stratyfikacja społeczna” używane jest w odniesieniu do nierówności pomiędzy jednostkami i grupami społecznymi. Według tego autora utożsamia się ją z zamożnością lub stanem posiadania oraz odnosi także do innych kryteriów, takich jak: płeć, wiek, wyznawana religia, etniczność lub ranga wojskowa¹⁷. Z tego też względu jednostki mają większy lub mniejszy dostęp do różnych korzyści, zatem, jak chce A. Giddens, stratyfikację

¹⁵ S. Kawula, *Meandry pomocniczości w układach lokalizacji globalnych*, [w:] Edukacja 3 (711) 2000, s. 7.

¹⁶ W. Morawski, *Wiry globalizacji* [w:] *Kultura, Osobowość, Polityka*, red. P. Chmielewski, T. Krauze, W. Wesołowski, Warszawa, s. 390-403.

¹⁷ A. Giddens, *Socjologia*, Warszawa 2006, PWN, s. 305.

społeczną definiuje się jako „ustrukturowanie nierówności między różnymi kategoriami ludzi”¹⁸, przynależnymi do różnych klas.

Stratyfikacja jako wynik nierównej dystrybucji dóbr, tworzy odrębne klasy, warstwy lub nawet kasty społeczne, których członkowie różnią się między sobą pod względem kulturowym, organizacyjnym, behawioralnym, dlatego też termin ten w socjologii postrzegany i używany jest jako instrument do analizy społeczeństwa, które w sposób nierówny rozdziela to wszystko, co jest cenne dla człowieka¹⁹.

Dla pedagogów ważne jest poznanie mechanizmów i barier prowadzących do nierówności społecznych oraz utrwalających rozwarstwienie społeczeństwa i jego grup, gdyż szczególnie dla dzieci i młodzieży istotne są szanse i możliwości przekraczania zastanych rozwarstwień klasowych i innych przeszkód. Temu służącej mają najbardziej efektywne strategie edukacyjne i życiowe, z reguły polegające na chęci poprawy własnej pozycji klasowej, szczególnie w rodzinach i środowiskach kulturowo i socjalnie zaniedbanych, stanowiących obszary społecznego ryzyka.

A. Giddens twierdzi, że nierówności ekonomiczne są nieodłączną cechą wszystkich systemów społecznych, jednakże w praktyce, czyli w realiach gospodarki rynkowej trudno postulowaną równość osiągnąć. Zdaniem A. Giddensa, nie da się nierówności ekonomicznych zakwestionować, choć właśnie pod wieloma względami współczesne społeczeństwa stają się coraz bardziej egalitarne, mając na uwadze wyrównywanie szans ludzi. Proces ten jest w dużej mierze związany z dynamicznym pojmowaniem idei równości społecznej, z podkreśleniem równości szans i znaczenia pluralizmu. Zatem nie należy bagatelizować zawsze obecnych nierówności społeczno-ekonomicznych, zależnych od stanu posiadania oraz miejsca

¹⁸ Tamże, s. 307.

¹⁹ J. H. Turner, *Socjologia. Koncepcje i zastosowania*, PWN, Poznań 1998, s. 109.

zajmowanego w strukturze społecznej, gdyż nierówności związane z różnicami są podstawą do tworzenia się różnic w posiadanych zasobach intelektualnych i dostępie do wiedzy. Różnice ekonomiczne powodują, że jednostki posiadające mniejszy kapitał ekonomiczny są nieodłącznie związane z nierównościami i obniżoną szansą edukacyjną²⁰.

Edukacja więc zamiast ułatwiać i służyć wyrównywaniu szans wciąż staje się narzędziem selekcji i reprodukcji istniejących nierówności. Szczególnie sprawnie funkcjonuje ten mechanizm wśród dzieci pochodzących z różnych środowisk, z rodzin o różnych statusach społecznych, a w szczególności dzieci z rodzin żyjących w ubóstwie, rdzenia, wokół którego tworzy się sieć relacji symbolicznych: braku szacunku, upokorzenia, wstydu, napiętnowania, zamachu na godność i poczucie własnej wartości, braku głosu i w końcu bezsilności²¹.

Brytyjski socjolog A. Giddens ujmuje procesy transformacji współczesnych społeczeństw jako intensyfikację stosunków społecznych o światowym zasięgu, które łączą różne zjawiska w taki sposób, że lokalne wydarzenia kształtowane są przez zdarzenia zachodzące w odległości wielu tysięcy mil i same zwrótnie na nie oddziałują²². Zmiany te, niwelując przestrzeń geograficzną, przyczyniają się do kształtowania nowego typu społeczeństw, które nie będą miały żadnych odpowiedników w przeszłości²³.

²⁰ A. Giddens, *Elementy teorii strukturacji*, [w:] Jasińska-Kania, A. Nijakowski, L. M. Ziolkowski (red.) *Współczesne teorie socjologiczne* nr 696, T. 2, Warszawa 2006, Wydawnictwo Sihda, s. 69.

²¹ R. Dolata, *Szkoła – segregacja – nierówności*, Warszawa 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, s. 59-84

²² J. Delors, *Edukacja. W niej jest zawarty skarb*, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji dla XXI wieku, Stowarzyszenie Oświatowe Polskich Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1996, s. 33-39.

²³ U. Beck, *Spółczesność ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002, s. 206-231.

Wobec dokonujących się przeobrażeń szczególnie ważną rolę odgrywa edukacja. Pozwala ona jednostce na zrozumienie złożoności współczesnego świata, wydarzeń, związków łączących człowieka ze środowiskiem, szacunku do innych ludzi. Dlatego też poddawana jest fali krytyki, gdyż upowszechniona, dostępna, oferująca równe szanse – zdemokratyzowana na przestrzeni XX wieku, wciąż pełni swe funkcje charakterystyczne dla nieegalitarnych społeczeństw i jest instrumentem – głównie w ramach swej funkcji rekonstrukcyjnej – odtwarzania dotychczasowej struktury społecznej, strażniczką zastanego ładu²⁴. Dostrzega się więc, że szybki rozwój rynku, wiedzy, techniki powoduje, że system edukacyjny nie nadąża za gwałtownymi zmianami, a szkoła nie jest przygotowana do rozwiązywania współczesnych wyzwań edukacyjnych²⁵.

Trudności systemów edukacyjnych wynikają z tego, że koncentrują się one na zaspakajaniu potrzeb edukacyjnych społeczeństw starej cywilizacji. Szkoła przygotowuje wychowanków do funkcjonowania w rzeczywistości, która odchodzi w przeszłość. Tradycyjne sposoby nauczania nadal nie odpowiadają potrzebom współczesnej cywilizacji, a niedostosowanie edukacji do potrzeb zmian ekonomicznych i technicznych zwiększa się wraz z postępowaniem gospodarczym²⁶. Wobec przedstawionych słabości, koniecznym staje się to, aby systemy edukacyjne nie pozostawały obojętne na nowe wyzwania. Andy Hargreaves podkreśla, że współczesna szkoła nie może zamykać drzwi przed zmianami zachodzącymi

²⁴ Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Mazurska Wszechnica Nauczycielska Współpracy Wydawnictwa Trans Humana, Olecko 1995, s. 35-45.

²⁵ A. Hargreaves, *Understanding Educational Change [w:] The New Meaning of Educational Change*, red. M. Fullan, New York 1991.

²⁶ M. Fullan, B. Bennett, C. Rolheiser-Bennett, *Linking Classroom and School Improvement*, "Educational Leadership" 1990, s. 5.

w otoczeniu. Wymienia zasadnicze przyczyny, które wymagają powiązania szkoły ze światem zewnętrznym²⁷.

Najważniejsze postulaty badacza brzmią następująco:

- szkoły nie mogą zamykać swych bram i pozostawiać problemów zewnętrznego świata na swym progu,
- szkoła traci swój monopol na nauczanie,
- szkoła jest ostatnią nadzieją na ocalenie i wzmocnienie społeczności lokalnej,
- nauczyciele potrzebują większego wsparcia,
- konkurencja rynkowa, wybór szkoły przez rodziców oraz przez uczniów zmieniły relacje szkół z otoczeniem społecznym,
- szkoła nie może pozostawać obojętna na świat pracy i czekać, aż jej absolwenci sami rozwiążą problemy.

Aby więc szkoła zmieniła swój dotychczasowy sposób funkcjonowania musi się dokonać zmiana. Jak piszą M. Fullan, J. I. Goodlad, M. Szymańska: „Z racji moralnych najważniejszego znaczenia powinien nabierać system, w którym wszyscy uczniowie uczą się efektywnie, luka między uczniami osiągającymi wysokie wyniki a uczniami uczącymi się źle jest stopniowo zmniejszana, a to, czego się uczą powoli z powodzeniem wypełnia ich w przyszłości zadanie obywatelskie i zawodowe w społeczeństwie zbudowanym na wiedzy i moralności”.²⁸

²⁷ M.J. Szymański, *Funkcje edukacji szkolnej w zmieniającym się społeczeństwie*, [w:] *Szkoła w świecie współczesnym* (red.) B. Muchacka, M. J. Szymański, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 13-22.

²⁸ M. Szymańska, *Wpływ planowania na efektywną zmianę w oświacie*, Wydawnictwo UJK, Piotrków Trybunalski 2008.

W zmieniającej się rzeczywistości społecznej, która ulega permanentnie przekształceniom, trudno określa się tę zmienność, jej przyczyny, mechanizmy, a nade wszystko skutki wychowawcze²⁹.

Dlatego warunkiem skutecznej pracy na polu rozwiązywania problemów, czyli tym najbardziej newralgicznym obszarze jest skoordynowanie działań wszystkich podmiotów odpowiedzialnych za poprawę jakości życia ludzi. Głównie winny być one skierowane na osłabianie najważniejszych czynników ryzyka, tkwiących zarówno w jednostce, jak i jej otoczeniu społecznym. Podjęcie więc decyzji wyboru określonego stylu działania, programów profilaktyki i działań terapeutycznych, koniecznym staje się uzgodnienie postaw i zachowań, ich zdefiniowanie, gdyż od tego zależą wszelkie terapeutyczne wzmocnienia bądź likwidacja tłumiąca niepożądane postawy ludzi.³⁰

²⁹ J. Czerny, *Pedagogika wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, [w:] *Szkoła w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, M. J. Szymański, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008, s. 45-46.

³⁰ M. Szymańska, *Szkolne programy profilaktyki i ich rola w działalności edukacyjnej i wychowawczej szkoły*, [w:] *Socjalno-pedagogiczne aspekty Agresji w środowisku szkolnym a jej prewencje*, red. J. E. Kominarec, Preszow 2011.

BIBLIOGRAFIA

- Beck U., *Spółeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*, Warszawa 2002.
- Czerny J., *Pedagogika wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, [w:] *Szkoła w świecie współczesnym*, red. B. Muchacka, M. J. Szymański, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Dahrendorf R., *Nowoczesny konflikt społeczny*, PWN, Warszawa 1993.
- Delors J., *Edukacja. W niej jest zawarty skarb*, Raport dla UNESCO Międzynarodowej Komisji ds. Edukacji dla XXI wieku, Stowarzyszenie Oświatowe Polskich Wydawnictwa UNESCO, Warszawa 1996.
- Dolata R., *Szkoła – segregacja – nierówności*, Warszawa 2008, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Fullan M., Bennett B., Rolheiser-Bennett C., *Linking Classroom and Scholl Improvement*, “Educcitional Leaderhip” 1990.
- Giddens A., *Elementy teorii strukturacji*, [w:] Jasińska-Kania, A. Nijakowski, L. M. Ziolkowski (red.) *Współczesne teorie socjologiczne* nr 696, T. 2, Warszawa 2006, Wydawnictwo Sihda.
- Giddens A., *Między lewicą i prawicą. Przyszłość polityki rady*. Wydawnictwo Zys i S-ka, Warszawa 2001.
- Giddens A., *Socjologia*, Warszawa 2006, PWN.
- Gmerek T., (red.), *Edukacja i stratyfikacja społeczna*, Wolumin, Poznań 2003. Zob. T. Gmerek, *Edukacja i procesy stratyfikacji społecznej, czyli - czy można sprawiedliwie skonstruować nierówność*. [w:] B. Śliwowski (red.), *Nowe konteksty (dla) edukacji alternatywnej XXI wieku*. Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.
- Grocki R., *Vademecum zagrożeń*, DW Bellona, Warszawa 2003.
- Hargreves A., *Understanding Educational Change* [w:] *The New Meaning of Educational Change*, red. M. Fullan, New York 1991.

- Kawula S., *Meandry pomocniczości w układach lokalizacji globalnych*, [w:] Edukacja 3 (711) 2000.
- Kwieciński Z., *Socjopatologia edukacji*, Mazurska Wszechnica Nauczycielska Współpracy Wydawnictwa Trans Humana, Olecko 1995.
- Madej T., Danecki A., Zasadzki W., *Pomorze Zachodnie – nowe wyzwania dla polityki regionalnej i lokalnej*, Polityka Gospodarcza nr 1, SGH, Warszawa 1999.
- Morawski W., *Wiry globalizacji* [w:] *Kultura, Osobowość, Polityka*, red. P. Chmielewski, T. Krauze, W. Wesołowski, Warszawa.
- Szarfenberg R., *Marginalizacja i wykluczenie społeczne*. [w:] *Kwartalnik PULS*, styczeń-marzec 2005, Toruń: ROPS. Zob. Wykład monograficzny dostępny pod adresem: www.ips.uw.edu.pl/szarf w dniu 10.05.2011 r.
- Szymańska M., *„Globalni przegrani”, czyli o przeciwdziałaniu w międzypokoleniowej transmisji nierówności społecznej*, [w:] *Społeczny kontekst przemian i potrzeb w edukacji*, pod red. P.P. Barczyk i G. Paprotnej, Myślowice 2011.
- Szymańska M., *Doświadczenie biedy przez dzieci we współczesnej rzeczywistości w kontekście ich podmiotowego rozwoju*, [w:] *Podmiotowość w praktyce edukacyjnej: Konteksty – działania – zagrożenia*, red. nauk. A. Popławska, Wydawnictwo PRYMAT, Białystok 2009.
- Szymańska M., *Edukacja do zmian – życie i praca zawodowe we współczesnym świecie*. [w:] *Edukacja dla potrzeb rynku pracy – realia, możliwości, perspektywy*, NWP Piotrków Trybunalski 2011.
- Szymańska M., *Natura i pomiar biedy – wybrane modele badań* [w:] *Pedagogika. Badania, Dyskusje. Otwarcia*, zeszyt 2, pod red. B. Walasek-Jarosz, Oficyna Wydawnicza Staropolskiej Szkoły Wyższej, Kielce 2013.

- Szymańska M., *Rozważania wokół fenomenu współczesnej rodziny*, [w:] *Dezintegracja rodziny*, red. nauk. Ks. J. Siewiora, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Biblios, Tarnów 2013.
- Szymańska M., *Szkolne programy profilaktyki i ich rola w działalności edukacyjnej i wychowawczej szkoły*, [w:] *Socjalno-pedagogiczne aspekty Agresji stredoskolnikov a jej prewencji*, red. J. E. Kominarec, Preszow 2011.
- Szymańska M., *Wpływ planowania na efektywną zmianę w oświacie*, Wydawnictwo UJK, Piotrków Trybunalski 2008.
- Szymański M.J., *Edukacja – droga reprodukcji czy emancypacja człowieka*. [w:] M. J. Szymański *W poszukiwaniu drogi. Szanse i problemy edukacji i Polsce*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków, 2004, s. 67.
- Szymański M.J., *Funkcje edukacji szkolnej w zmieniającym się społeczeństwie*, [w:] *Szkoła w świecie współczesnym* (red.) B. Muchacka, M. J. Szymański, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2008.
- Terpil J., *Konsekwencje życiowe bezrobocia*, [w:] *Kwestie społeczne i krytyczne sytuacje u progu lat 90*, red. J. Rysz-Kowalski, Warszawa 199.
- Turner J.H., *Socjologia. Koncepcje i zastosowania*, PWN, Poznań 1998.
- Veit-Wilson J., *Dignity not Poveity. A. Minimum Income standard from the UK*, Institute for Public Policy Research, London 1994, [w:] Wilson, *Studying inner – city dislocation: the challenge of public agenda research*, American Socjological, Review nr 50, 1991.